

Agnieszka Wępa-Siudek
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków
agnieszka.wepa@ijp.pan.pl

O FRAZEMATYCE W *SŁOWNIKU WARMIŃSKIM* WIKTORA STEFFENA

Słowa kluczowe: frazeologia, frazematyka, gwara warmińska, słownik gwarowy
Keywords: phraseology, phrasemes, dialect of Warmia, dialectal dictionary

Do tej pory ukazało się kilka publikacji podejmujących temat frazeologii w słownikach gwarowych, w których dużo miejsca poświęcono trudnościom, z jakimi zmagają się leksykograf (np. Kołodziejczykowa, Krasowska 2003; Przymuszała 2016). Zasadniczym problemem jest konieczność oddzielenia związków frazeologicznych od użyć jednostkowych, indywidualnych konstrukcji składniowych. Autorzy słowników gwarowych, często kilkusobowe zespoły, wypracowywali zasady najlepiej odpowiadające zgromadzonemu materiałowi, sięgając niejednokrotnie do wzorców znanych ze słowników polszczyzny ogólnej. Praktyce leksykograficznej i zasadom opracowania frazeologii w ośmiu słownikach gwarowych przyjrzała się bliżej Lidia Przymuszała (2016), natomiast Anna Tyrpa i Maciej Rak (2015) zaprezentowali trzy rodzaje teoretycznego i praktycznego podejścia do frazeologii na przykładzie trzech dzieł leksykografii gwarowej. Krakowscy badacze przyjrzeni się również amatorskim słownikom gwarowym i stwierdzili, że z reguły uwzględnia się w nich tylko pojedyncze leksemy, sporadycznie dołączając wykaz przysłów czy powiedzonek (ibid.: 10–11).

Postulowany od 40 lat słownik frazeologii gwarowej rejestrujący możliwie pełny zasób jednostek dotychczas nie powstał, ale ukazało się kilka słowników wsi lub regionów opracowanych przez specjalistów z tej dziedziny językoznawstwa. Ich charakterystykę i zawartość poddała analizie i zreferowała Gabriela Dziańska-Lenart (2020).

Słownik warmiński Wiktora Steffena, filologa klasycznego pochodzącego z Sząbruka koło Olsztyna, został wydany w 1984 r. i w krótkim czasie zyskał zainteresowanie językoznawców. Doczekał się recenzji Józefa Kąsia (1986) w „Języku Polskim” oraz Edwarda Brezy (1986) w „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego”. Druga z przywołanych recenzji wzbudziła sprzeciw autora słownika i skłoniła go do publikacji polemiki, a to z kolei przywiodło E. Brezę do sformułowania odpowiedzi na polemikę (Steffen 1989; Breza 1991). Dyskusja prowadzona przez obu językoznawców na łamach prasy lingwistycznej ma tę wielką zaletę, że przybliżyła czytelnikowi założenia metodologiczne i redakcyjne omawianego dzieła leksykograficznego. W samej przedmowie Steffen pobieżnie objaśnił zasady doboru i zapisu haseł, oboczności fonetycznych czy podawania szczegółowej lokalizacji¹. O frazeologii, jej rozumieniu i wyodrębnianiu nie wspominał w ogóle, żadnej wzmianki nie zamieścił również w wykazie skrótów. Jedyne informacje dotyczące frazeologii można zaczerpnąć z tekstów „okołorecenzyjnych” – według słów Steffena (1989: 106) „frazeologia, choć w gwarze warmińskiej nie bardzo obfita, została wszędzie, gdzie trzeba, w *Słowniku* odpowiednio uwzględniona”, a na poparcie tej tezy leksykograf przytoczył odpowiednie przykłady. Uważna lektura słownika pokazuje, że zanotowane frazeologizmy warmińskie wcale nie są takie rzadkie, a jeżeli weźmiemy pod uwagę frazemy, to zbiór znacząco się powiększa.

Termin *frazem* rozumiem za Wojciechem Chlebdą jako

względnie trwałą formę językową, która w danej sytuacji stała się – niezależnie od swych cech strukturalnych i semantycznych – przyjętym (nierzadko jedynym) sposobem wyrażania danego potencjału treściowego (Chlebda 2010: 336).

Przeprowadzona ekscerpca pozwoliła wyodrębnić ze słownika 215 frazemów, wśród których znajdują się m.in. związki frazeologiczne znane polszczyźnie ogólnej, sfrazeologizowane porównania czy przysłowia.

Celem artykułu jest analiza zasobu frazematycznego słownika oraz próba wieloaspektowego opisu tego zasobu. Analiza obejmuje sposoby przedstawiania odpowiednich jednostek w dziele, funkcjonalny i tematyczny podział zbioru oraz wariantowość gwarowej frazematyki.

1. Sposoby prezentacji frazemów w *Słowniku warmińskim*

Steffen wprowadzał związki frazeologiczne w sposób jawny i bezpośredni w niewielu hasłach. Jednoznaczne komentarze autora pojawiły się zaledwie w 20 hasłach, co stanowi ok. 10% zgromadzonego zasobu frazematycznego. W pozostałych

1 Steffen podzielił obszar Warmii na 4 strefy: południową, północno-zachodnią i północno-wschodnią część byłego powiatu olsztyńskiego oraz tzw. polską część powiatu reszelskiego.

przypadkach stosował dodatkowe definicje w strukturze haseł, komentarze odautorskie lub dwuczłonowe postaci hasła słownikowego. Ponadto wiele frazemów nie zostało w żaden sposób wyróżnionych czy rozpoznanych przez Steffena. Poniżej przedstawiam wszystkie możliwości pojawiania się ustabilizowanych połączeń wyrazowych wraz z egzemplifikacją ze słownika.

1.1. Podstawowym sposobem, niebudzącym wątpliwości, jaką funkcję według autora pełnią poszczególne słowa w strukturze wypowiedzi, są uwagi odautorskie w obrębie hasła: (*tylko*) w zwrotach, *tylko/wyłącznie* w zwrocie, *żywe tylko/zwłaszcza* w zwrocie, *często* w zwrotach, *żywe tylko* w wyrażeniu, *tylko* w połączeniu, *tylko* w niektórych związkach frazeologicznych. Zastosowana terminologia nie jest terminologią językoznawczą, a doraźnym opisem wynikającym z braku jednolitego kwalifikatora ustalonego na etapie prac redakcyjnych. O „zwrotach” Steffen pisze w odniesieniu do konstrukcji z czasownikiem lub wyrażen przyimkowych, „połączeniami” nazywa konstrukcje przymiotnikowo-rzeczownikowe, zaś o „wyrażeniu” i „związkach frazeologicznych” wspomina po jednym razie, w obu przypadkach chodzi o wyrażenia przyimkowe. Przykładowe hasła ilustrujące ten sposób wprowadzania informacji o statusie jednostki leksykalnej są przedstawione poniżej:

chcieć w zwrotach *chcieć do konia, do byka, do kiernoza*: ‘przejawiać popęd płciowy’. Siwa krowa *chce znowuj do byka*².

ciąpek [...] tylko w zwrotach *siadać lub siedzieć na ciąpku* ‘siadać w kucki, kucać, przykucnąć, przycupnąć’. Ciotka Klemantina *siedziała przy pszecu na ciumpku i łopoziedowała rozmaite nowości*.

funditus tylko w zwrocie *na funditus* ‘zupełnie, do reszty’. [...] *Wiśniałam go na funditus* = ośmieszyłem go zupełnie.

miecki [...]. Wyraz rzadko używany, ale powszechnie w zwrocie *po miecku*. *Łun gada i po polsku i po miecku*.

muk [...]. Wyraz używany tylko w zwrocie *teraz już ani muk* = teraz już koniec z płaczem.

płas [...]. Żywe tylko w wyrażeniu *na płas*. *Położ ta deska na płas!*

rętowny [...] ‘wołowy’. Tylko w połączeniu *rantowne mniajso*.

umór [...] tylko w niektórych związkach frazeologicznych ‘skutek, najwyższy wysiłek, wyczerpanie sił’. *Bańdziewa jutro siec pszanica aż do łumoru. Bez cała noc tańcowali na łumór*.

1.2. Kolejnym, tym razem niewyrażonym za pomocą terminów lingwistycznych (swoicie rozumianych przez Steffena), sposobem zasygnalizowania pewnych stałych

2 Zapisy fonetyczne ze Słownika warmińskiego przytaczam w wersji uproszczonej. Podając przykłady, pomijam informacje gramatyczne oraz cytaty niebędące ilustracją frazeologizmów.

połączeń jest umieszczenie w obrębie hasła (po definicji i cytacie) postaci frazeologizmu zapisanej kursywą wraz z objaśnieniem. Steffen dostrzegł swoistą łączliwość i związaną z tym modyfikację pierwotnego znaczenia czasownika lub rzeczownika, czemu dał wyraz w przykładowych hasłach:

abszyt [...] *Wziąć abszyt od kogo* ‘pożegnać się z kim’. *Wziął abszyt łód wszystkich i wjechał do Ameriki* [...].

kwitka [...] *Odejść z kwitką* = niczego nie załatwić, nie osiągnąć tego, o co się prosi. *Chciał łode mnie pożyczyć psieniundze, ale poszed z ksitku*.

lament [...] *Koci lament* ‘lampa lub świeca dająca słabe światło’. [...] *Przy takam kociam lamancie citać ni moga*.

obszykować [...] *Obszykować kogo* ‘powiedzieć komu gorzką prawdę, niegrzecznie lub obelżywie odprawić kogo’.

plachander [...] *Wychodzić na plachander* = wybierać się na wałęsanie.

Sporadycznie autor opatrywał frazeologizm kwalifikatorem:

księdzowy [...] *Żart. księdzowa obora* lub *księdzowe podwórze* = cmentarz.

1.3. Nieliczną, ale bardzo interesującą grupę stanowią hasła, w których komentarz odautorski przedstawia tło kulturowe i społeczne funkcjonowania ustabilizowanych konstrukcji. Poniżej cytuję odpowiednie hasła:

kamienny [...] *Kamiennym domem* nazywano seminarium duchowne we Fromborku³.

keni [...] *Siuńdzie muńdzie, kani stari psies łusiuńdzie, tam sia zgoji, nic nie bańdzie*. Takim wierszykiem pocieszały matki płaczące dzieci z powodu uderzenia się o co lub lekkiego zadraśnięcia.

knoza [...] ‘bliżej nie określone straszidło, którym straszono niegrzeczne dzieci’. *Nie chodź tam, bo cia weźnie knoza*.

snosek [...] Znaczenie tego wyrazu dokładnie nie znane⁴. Odpowiada ono mniej więcej powiedzeniu „figa z makiem”. *Zidzisz, te dzieci, co sia ładnie zabaziali, dostanu kaźdi po dwa bumbuni, a ti buleś nieposłuszny i brojuleś, to dostaniesz snosek*.

3 Prawdopodobnie wkraść się tu błąd – Steffen w przedmowie wspomina o Seminarium Duchownym w Braniewie, w którym nauczano języka polskiego. Podobne informacje można znaleźć w Wikipedii, która podaje, że *Kamienny Dom* (niem. *Steinhaus*) wchodził w skład budynków należących do szkół jezuickich Hosianum w Braniewie (Wikipedia).

4 SKarł definiuje *snosek* jako ‘jaje bardzo małe’ i odsyła do haseł *znosek* i *zniosek* (SKarł V: 184).

1.4. Wydaje się, że w niektórych przypadkach autor nie miał pewności, jak wyhasłować dane słowo, ponieważ znał je tylko jako element większej całości, stąd obecność zestawień w funkcji haseł w ciągu alfabetycznym słownika: **bocianowe gniazdo** [...] 'suche gałązki odłamane od drzew, chrust', **krzyżowe drogi** 'skrzyżowanie dróg, rozstajne drogi, rozdroże', **świńskie bagno** [...] 'bagno – roślina o intensywnym zapachu (ledum palustre) [...]', **świńskie gówno** [...] 'trąba powietrzna', **żywe slebro** 'rtęć'. Andrzej Maria Lewicki i Anna Pajdzińska (2010: 320) widzą miejsce zestawień na granicy frazeologii i grup syntaktycznych. Do tej kategorii można zaliczyć również terminy, czyli wyspecjalizowane połączenia nazywające określony przedmiot czy zjawisko (np. *żywe slebro*).

Ten sam typ hasłowania dotyczy dwóch innych przykładowych frazemów, w których wyzyskano warstwę dźwiękową słów, są to **inc-pinc** 'raz-dwa, błyskawicznie' oraz **tedy wedy** 'czasem, od czasu do czasu'⁵.

1.5. Przeważająca liczba frazemów, w tym powszechnie znanych związków frazeologicznych, nie została w żaden sposób wyróżniona ani zdefiniowana w *Słowniku warmińskim*. Tylko uważna lektura haseł pozwala je uchwycić i wyłuskać z cytatów, ale nie można zagwarantować, że przy kolejnym czytaniu słownika nie natrafi się na nowy, przeoczony wcześniej frazem. Ograniczę się w tym punkcie do kilku przykładów sygnalizujących bogactwo frazemów tkwiące w warstwie cytatowej słownika.

Na początek chciałabym zwrócić uwagę na zaskakujący fakt kilkakrotnego przywołania różnych wariantów znanego również polszczyźnie ogólnej związku frazeologicznego *pozjadać/zjeść wszystkie rozumy* (w hasłach **bażyć się**, **mądrawać się**, **sznoder**) bez żadnego objaśnienia. Odnajdujemy go pod hasłem **rozum** zarówno na kartach SW (V: 720), jak i SJPD, w którym został zakwalifikowany do frazeologizmów potocznych.

Innym frazemem wyekscerpowanym z cytatu jest połączenie *klepać biedę*⁶, które ponadto pojawiło się w definicji hasła **mizerować**, wnioskuje więc, że związek należał do czynnego zasobu słownego autora:

niesiuła 'niedużo, niewiele' [...] *Łuni maju niesiuła psieniandzi, zawdi tilo bzieda klepsiu.*

W hasłach **cybula** oraz **miesiąc** pojawiają się cytaty realizujące podobny schemat wyobrażeniowy: *komuś widać cybulę*, *komuś wygląda cybula z pici*⁷, *komuś*

5 Takie połączenia nazywane są też połączeniami parzystymi lub bliźniaczymi (Lewicki, Pajdzińska 2010: 320).

6 W słowniku brak haseł *bieda* i *klepać*.

7 Objaśnienia słów niejasnych podaję w przypisach za słownikiem Steffena; *pycia* to 'pończocha, skarpeta'.

wyglądają miesiące z piciów. Steffen definiuje *cybulę* w tym znaczeniu jako ‘gołe pośladki’ i ‘gołą piętę’, zaś *miesiąc* jako ‘gołą piętę wyglądającą z podartej skarpety’, dodając hasłom kwalifikatory, odpowiednio – *rubaszne*, *zartobliwe*. Nasuwający się reprodukowalny charakter połączenia potwierdzają ustalenia Jerzego Tredera, który wynotował wariantywne połączenia ze *Słownika gwar kaszubskich* Bernarda Sychty (Treder 1986: 156)⁸. Jeszcze obfitszego materiału porównawczego dostarcza SGP (III: 353) z lokalizacją obejmującą północno-zachodnie ziemie Polski.

2. Frazematyka w *Słowniku warmińskim* w ujęciu typologicznym

W jednej ze swoich prac A.M. Lewicki zaproponował podział frazeologizmów ze względu na pełnione przez nie funkcje składniowe (Lewicki 1983). Odwołując się do tego podziału, można dostrzec, że u Steffena dominują zwroty (ok. 65%) nad wyrażeniami rzeczownikowymi i określającymi (ok. 25%), najmniej licznie reprezentowane są frazy. Lewicki (ibid.: 78) pisze o nich jako o przystosowanych do pełnienia funkcji zdania, jednocześnie dodając, że są one często komentarzem do innej wypowiedzi, a taka sytuacja pojawia się w słowniku Steffena sporadycznie. Do kategorii fraz, podobnie jak część badaczy frazeologów, zaliczyłam przysłowia (np. *Skumpi dubelt traci, Rani deszcz – stari babi taniec*⁹) czy przekleństwa¹⁰ (np. *Jiść mi do kłobuka!*) wynotowane ze *Słownika warmińskiego*.

Z punktu widzenia kryterium semantycznego A.M. Lewicki podzielił frazeologizmy na idiomy i frazemy (por. Lewicki, Pajdzińska 2010: 318–319). Wśród tych ostatnich znajdują się porównania frazeologiczne, które stanowią ok. 15% jednostek wyekscerpowanych ze słownika i stanowią wyróżniający się zbiór. Niektóre z nich powtarzają się wielokrotnie w cytatach ilustrujących użycie innych jednostek leksykalnych, np. *ktoś baży się*¹¹ *jak gulon*¹², *ktoś nabaży się jak gulon na wiosnę*, *ktoś nabaży się jak bełchacz*¹³ ‘ktoś okazuje zbytnią pewność siebie’.

8 Treder przytoczył zapisy ze słownika Steffena jako materiał porównawczy.

9 Przypuszczalnie Steffen nie wiedział, że jest to tylko fragment przysłowia znanego już w średnio-wieczu: *Deszcz ranny, gniew panny i taniec starej baby niedługo trwają* (Krzyżanowski 1960: 83).

10 Por. fragmenty o przysłowiach: Chlebda 2010: 336, o przekleństwach: Będkowska-Kopczyk 2009: 209–212; Buława 2016.

11 *Bażyć się* ‘rozpierać się, przyjmować postawę pewności siebie’.

12 *Gulon* ‘indor, indyk’.

13 *Bełchacz* pog[ardliwy] ‘brzuchacz, bogacz, kułak’.

3. Frazematyka w *Słowniku warmińskim* w ujęciu tematycznym

Steffen, pisząc tradycyjny słownik w układzie alfabetycznym, z pewnością nie planował skupiania się na wybranych kręgach tematycznych, jednak jego wspomnienia lat dzieciennych i młodości, spraw codziennych i typowych problemów wpłynęły na dominację pewnych tematów nad innymi. Podobnie rzecz ma się w odniesieniu do zasobu frazeologicznego: w słowniku wyróżnić można kilka pól tematycznych potwierdzających tezę o antropocentryczności frazeologii (Pajdzińska 1990; Rak 2006). Wyróżnione przeze mnie pola tematyczne są reprezentowane przez liczne frazeologizmy, stanowią wycinek całości, a nie wyczerpujące opracowanie zagadnienia.

Bieda i bogactwo

Zagadnienia statusu majątkowego człowieka znalazły odzwierciedlenie w wielu frazemach¹⁴ oraz wypowiedziach opisujących relacje panujące na wsi¹⁵. Grupą żyjącą z miłosierdzia innych osób byli żebracy proszący o pieniądze lub żywność, o których informują jednostki: *chodzić/przychodzić/łazić po fechcie/szprechu, żyć ze szprechu*. Do sytuacji szczególnej, w której człowiek stracił majątek w wyniku pożaru, odnosi się połączenie *chodzić po pogorzeniu*. U Steffena pojawia się powszechnie znany frazeologizm *klepać biedę* oraz frazemy przywołujące obraz utraty płynności finansowej: *zrobić pankrut/pleję i pójść na supasta* ‘o przymusowej licytacji z powodu długów’. O bogactwie informują połączenia z określeniami pieniędzy: *siedzieć na dziągach, leżeć na pieniądzach, mieć trzos mamony* ‘mieć dużo pieniędzy’. Ogólnie o tym, komu dobrze powodzi się finansowo, można było powiedzieć, że *bieda komuś nie dokuczy*. Przekonania na temat niedostatku i majątności utrwalają także przysłowia: *biednemu zawdy wietrz w oczy wieje, a belonom*¹⁶ *nigdy nie dokuczy oraz chto robzi, to i zarobzi*.

14 W zbiorze artykułów *Słowiańska frazeologia gwarowa* (Rak, Sikora 2016) znalazły się publikacje o biedzie odzwierciedlonej we frazemach związanych z jedzeniem (Młynarczyk 2016) oraz o biedzie utrwalonej w wybranych opracowaniach leksykograficznych (Gumowska 2016). Publikacje opatrzone są bibliografią uzupełniającą.

15 Katarzyna Sobolewska (2020, 2021) poświęciła swoje artykuły zagadnieniom biedy i bogactwa oraz nazwom gospodarzy na Warmii i Mazurach; podstawę analiz stanowiły wypowiedzi ustne mieszkańców.

16 *Belon* ‘brzuszyisko; bogacz; kułak’, w zamieszczonym przykładzie *belon* pojawia się w znaczeniu ‘bogacz’.

Głupota i mądrość

W niewielkim, ograniczonym środowisku wiejskim zdolności intelektualne człowieka i jego umiejętności były dobrze znane sąsiadom, publicznie komentowane i wpływały na opinię o człowieku. Na brak inteligencji, ale też ograniczenia natury psychicznej, wskazują połączenia *ktoś jest letkasy w głowie*, *ktoś nie jest dycht rychtyk w głowie*, zaś w zwrocie *latać jak skażony* uwypukleniu uległo nietypowe zachowanie sugerujące utratę zdrowia psychicznego. Zdolność logicznego myślenia znika, kiedy *ktoś straci rozum*, ale można ponownie zacząć wykazywać się inteligencją poprzez samodzielne działanie (*ruszyć mózgowicą*) lub dzięki pomocy innych (*wlać komuś olej do głowy*). O człowieku zdolnym i mądrym mówiono, że *jest z kogoś łepak*, jednak wymądrzanie się, udawanie, że ma się dużą wiedzę, nie było dobrze widziane (*zjeść/pozjadać wszystkie rozумы*, *uczyć księdza pacierza*). Brak predyspozycji intelektualnych został utrwalony także w odniesieniu do sytuacji szkolnych (*nie mieć głowy do uczenia / do uczyby*), natomiast zdolności techniczne wymagające innego rodzaju aktywności umysłowej rejestrują związki *mieć gryf/szyk do czegoś*.

Cechy charakteru

Najwięcej wyekscerpowanych frazemów dotyczących cech charakteru człowieka wiąże się z czynnością mówienia: małowównością lub gadatliwością. Oba zachowania są oceniane negatywnie, jako nieumiejętność dostosowania się do normy społecznej. Brak komunikatywności podkreślają następujące jednostki: *ktoś nie potrafi gęby razu roztworzyć*, *ktoś gęby razu nie roztworzy*, *słowa komuś z gęby nie wyciągniesz*. Natomiast o nadmiernym gadulstwie informują połączenia: *ktoś gęby nie zamknie*, *ktoś gęby zamknąć nie może*, *komuś gęba nigdy się nie zamknie*¹⁷. Do cech niepożądanych u człowieka można też zaliczyć wścibstwo oraz pychę i zarozumiałość wyrażane za pomocą frazeologizmów: *psilić*¹⁸ *swojego nosa*, *wtykać sznupę*¹⁹ oraz *zadzierać nos do góry*, *chodzić z zadartym nosem*. Wydaje się, że przywołane wcześniej połączenia z czasownikiem (*na*)*bażyć się* też można zaliczyć do jednostek opisujących pychę i zbytnią pewność siebie. Do negatywnej cechy charakteru odnosi się także przysłowie *skumpi*²⁰ *dubelt traci*. Ze słownika wynotowałam zaledwie jeden frazeologizm traktujący o pozytywnej cesze, dokładnie o zaradności i sprycie (*nie dać się sprzedać*) oraz jeden dotyczący cechy charakteru postrzeganej jako

17 Wszystkie wynotowane ze słownika jednostki zawierają leksem *gęba* będący neutralnym w gwarach określeniem ust, jamy ustnej. Powyższe przykłady odwołują się do widzialnej dla rozmówcy czynności otwierania i zamykania ust podczas mówienia (por. Tyrpa 2005: 158–160).

18 *Pilić* (gw. *psilić*) ‘pilnować’.

19 *Sznupa* pogardliwie ‘nos’, z niem. *Schnuppe* (etymologia za Steffenem).

20 *Skumpi* ‘skąpy’.

ambiwalentna, zależna od sytuacji (*nie ostawić na nikim suchej skóry* ‘żartować, kpić z kogoś’).

Picie alkoholu

Kwestii picia alkoholu zawartej w leksyce i frazeologii śląskiej poświęciła ostatnio artykuł L. Przymuszała (2013). Autorka zgromadziła bogaty materiał, podkreślając, jak ważne miejsce zajmuje alkohol w kulturze, życiu codziennym i obrzędach. Z opracowania leksykograficznego Steffena wynotowałam jednostki odnoszące się do człowieka pijanego: *mieć w koronie*, *upity/użerty jak bela*. O czynności picia alkoholu informują zwroty *dziobnąć/golnąć sobie jednego*, *podgolić sobie*, natomiast zwroty *stawiać jedną łagę po drugiej* i *postawić po ladze* odwołują się do towarzyskiego picia alkoholu, kiedy to wypijane są kolejne jego porcje.

Przemoc

Tematem stale obecnym na kartach *Słownika warmińskiego* jest przemoc fizyczna rozumiana jako wymierzanie kar cielesnych oraz przemoc psychiczna pod postacią gróźb i wyzisk. Leksyka dotycząca tego zagadnienia jest dużo bogatsza niż frazeologia, ale tutaj skupiam się tylko na tym drugim zasobie. Stosowanie przemocy fizycznej utrwalają związki *dostać smary/rzniuchy*, *dostać po trąbie*, *wygarbować/strzepać komuś skórę*. Jednostki odtwarzalne będące groźbami kierowanymi do innych osób dostrzeżone w zgromadzonym materiale to: *ja cię nauczę roboty!*, *ja cię nauczę ordnungu!*²¹.

4. Wariantywność frazematyki

Zagadnienie wariantywności frazeologicznej w gwarach rozważała A. Tyrpa (2019), przywołując w swoim artykule ustalenia teoretyczne polskich językoznawców. Następnie zaprezentowała bardzo ciekawy i zróżnicowany materiał egzemplifikacyjny z różnego typu źródeł (słowników, zbiorów przysłów i analiz lingwistycznych). Korzystając ze słownika Steffena, chciałabym przedstawić warianty frazemu opartego na wspólnym schemacie składniowym i wyrażającego to samo znaczenie: *sztafirować się jak na wesele*, *wysztafirować się jak na wesele*, *wygalantować się jak na wesele*, *wygalantować kogoś jak na pokaz*. Wszystkie te połączenia mają znaczenie ‘(wy)stroić się lub kogoś przesadnie’, dochodzi w nich do wymiany elementów

21 *Ordnung* ‘porządek, ład’.

leksykalnych, a jednocześnie wciąż nawiązują do określonej sytuacji i wyobrażenia. Zjawisko wariantowości wiąże się ze zjawiskiem synonimii.

Innym przykładem szeregu wariantów funkcjonujących w gwarze danego regionu, a odnoszących się do tego samego zjawiska, są poniższe frazy o znaczeniu 'załatwić potrzebę fizjologiczną': *chodzić z portkami za stodołę, iść/odejść na bok, odejść na stronę*.

Dzieło W. Steffena jest słownikiem gwarowym o dużej objętości (mimo swojego dyferencyjnego charakteru), w którym hasła są zilustrowane cytataми. Autor był z wykształcenia filologiem i niewątpliwie miał pewną orientację w kwestiach lingwistycznych, co skutkowało próbą zanotowania różnorodnych konstrukcji językowych czy odcieni znaczeniowych słów. Przyniosło to w rezultacie bogaty materiał do badań, w tym także frazeologiczny, dotyczący spraw najbliższych mieszkańcom wsi warmińskiej.

Źródło

STEFFEN W., 1984, *Słownik warmiński*, Wrocław.

Literatura

- BĘDKOWSKA-KOPCZYK A., 2009, *Przekleństwa jako przykład łamania tabu (na podstawie języka polskiego i słoweńskiego oraz innych języków słowiańskich)*, [w:] A. Dąbrowska (red.), *Tabu w języku i kulturze*, „Język a Kultura”, t. 21, Wrocław, s. 209–224.
- BREZA E., 1986 (rec.), *Słownik warmiński W. Steffena*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” nr 12, s. 119–126.
- BREZA E., 1991, O „Słowniku warmińskim” raz jeszcze, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 4, s. 277–282.
- BUŁAWA M., 2016, *Paralusz i inne „odmiany złośliwych diablów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków, s. 229–249.
- CHLEBDA W., 2010, *Frazematyka*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 3, Lublin, s. 335–342.
- DZIAMSKA-LENART G., 2020, *Gwarowe słowniki frazeologiczne języka polskiego – przegląd*, [w:] M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, „Biblioteka LingVariów”, t. 28, Kraków, s. 127–136.
- GUMOWSKA I., 2016, *Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków, s. 267–277.

- KĄŚ J., 1986 (rec.), *Wiktor Steffen, Słownik warmiński, Wrocław 1984*, s. 207, „Język Polski” LXVI, s. 133–136.
- KOŁODZIEJCZYKOWA D., KRASOWSKA M., 2003, *Frazeologia w Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, [w:] J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, Poznań, s. 189–201.
- KRZYŻANOWSKI J., 1960, *U średniowiecznych źródeł przysłów polskich*, „Pamiętnik Literacki” LI, s. 69–90.
- LEWICKI A.M., 1983, *Składnia związków frazeologicznych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XL, s. 75–83.
- LEWICKI A.M., PAJDZIŃSKA A., 2010, *Frazeologia*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 3, Lublin, s. 315–334.
- MŁYNARCZYK E., 2016, *Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów)*, [w:] M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków, s. 253–266.
- PAJDZIŃSKA A., 1990, *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 3, s. 59–68.
- PRZYMUSZAŁA L., 2013, *Śląska leksyka i frazeologia dotycząca picia alkoholu (na tle porównawczym)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” LIX, s. 237–251.
- PRZYMUSZAŁA L., 2016, *Miejsce frazeologii w słownikach gwarowych*, „Prace Filologiczne” LXVIII, s. 345–356.
- RAK M., 2006, *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, „Język Polski” LXXXVI, s. 367–375.
- RAK M., SIKORA K. (red.), 2016, *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów”, t. 23, Kraków.
- SGP: *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (Źródła, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–9, z. 2), R. Kucharzyk (t. 9, z. 2; t. 10, z. 2), t. 1–3: Wrocław – Warszawa – Kraków 1977–1991, t. 4–10: Kraków 1992–2019.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969, [online] <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista>.
- SKARŁ: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI (t. IV–VI do druku przygot. J. Łoś), Kraków 1900–1911.
- SOBOLEWSKA K., 2020, *Nazwy właścicieli gospodarstw rolnych i ich pracowników w gwarach Warmii i Mazur*, „Gwary Dziś” nr 12, s. 189–197.
- SOBOLEWSKA K., 2021, *Bieda i bogactwo w życiu dawnych Mazurów i Warmiaków*, [w:] J. Porayski-Pomsta, K. Sobolewska (red.), *Polszczyzna jest zobowiązaniem, a dla niektórych pasją. Tom prac ofiarowanych prof. dr hab. Barbarze Falińskiej w 90. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 79–97.
- STEFFEN W., 1989, *Wokół Słownika warmińskiego wydanego przez Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w r. 1984*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 1–4, s. 105–114.
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- TREDER J., 1986, *Ze studiów nad frazeologią kaszubską (na tle porównawczym)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Rozprawy i Monografie”, nr 68, Gdańsk.

- TYRPA A., 2005, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowych cechami części ciała w gwarach polskich*, wyd. 2, Łask.
- TYRPA A., 2019, *Wariantywność frazematyki w gwarach polskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” nr 14, s. 246–257.
- TYRPA A., RAK M., 2015, *Założenia słownikowego opisu frazematyki gwarowej*, [w:] D. Bralewski (red.), *Problemy frazeologii europejskiej X*, Łask, s. 9–25.
- WIKIPEDIA: *Kamienny Dom w Braniewie*, [on-line:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Kamienny_Dom_w_Braniewie.

On Phrasematics in Wiktor Steffen's *Słownik warmiński*

Abstract

The aim of the article is describing and analysing phrasematics from *Słownik warmiński*. There are over two hundreds phrasemes and most of them are placed in quotes or in the author's comments. The Author described the collected material using Lewicki's phraseological division into types, including proverbs (e. g. *Skumpi dubel traci*) and showed sample phrasemes belonging to the thematic fields such as poverty and health, stupidity and wisdom, features of character, drinking alcohol, and violence. The last part of the article concerns the phenomenon of variance in dialects and it shows that a dialect can express the same thing in many different ways (eg. dressing up yourself or someone else excessively).